

УДК 349.22

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i2.206>

Ю. О. Остапенко
кандидат юридичних наук
orcid.org/0000-0001-9033-8918

ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКА

Стаття присвячена становленню загальної та актуалізованої наукової думки про принципи реалізації трудових прав працівників в Україні. Автором з'ясовується загальна соціально-правова важливість принципів реалізації трудових прав працівника як основи, котра привносить певний нормативний порядок у відповідну соціально корисну діяльність працівника з об'єктивації у практичній дійсності норм законодавства про працю, не припускаючи зловживань працівником своїми правами та зловживань роботодавця у забезпеченні реалізації трудових прав працівника. Поняття «принципи реалізації трудових прав працівників» розкриваються як фундаментальні, універсальні та системні засади, загальноправові та спеціальні галузеві керівні ідеї трудового права України, що визначають сутність системи трудових прав та їх реалізації, можуть бути нормативно закріплені міжнародними нормативно-правовими актами, нормами національного законодавства, актами локально-правового регулювання або існувати поза ними, визначаючи зміст, напрями тенденцій розвитку трудових прав, забезпечуючи їх належне практичне застосування у сфері трудових правовідносин у нашій державі. Беручи до уваги множину викладених у науковій юридичній літературі переліків і класифікацій принципів трудового права, автор доходить висновку, що досліджувані засадничі ідеї поділяються на дві групи принципів, такі як загальноправові принципи реалізації трудових прав працівників (принципи верховенства права, гуманізму, рівноправності, законності); спеціальні галузеві принципи реалізації трудових прав працівників (принципи вільного вибору трудової діяльності, визначеності трудової функції, оплати трудової діяльності, надання можливості для відпочинку тощо). У висновках узагальнюються результати дослідження, зазначається, що реалізація трудових прав працівників в сучасній Україні є особливо важливим процесом з огляду на суттєві перетворення у характері зайнятості, а також на концептуальне переосмислення праці.

Ключові слова: працівник, принципи права, реалізація права, трудове право, трудові права.

Ostapenko Yu. O. THE PRINCIPLES OF THE EMPLOYEE'S LABOUR RIGHTS IMPLEMENTATION

The article focuses on the formation of a common and updated scientific thought on the principles for the employees' labour rights implementation in Ukraine. The author clarifies the general socio-legal importance of the principles for the implementation of the employee's labor rights, as a basis that introduces a certain normative order into the corresponding socially useful activity of the employee from objectification to the practical validity of labor legislation norms, without implying that the employee abuses his rights and the employer abuses in ensuring the implementation of employee's labor rights. The concept of "principles for the employees' labour rights implementation" is revealed as fundamental, universal and systemic foundations, general legal and special industry guiding ideas of Ukrainian labour law, which determine the essence of the labor rights system and their implementation, can be normatively enshrined by international laws and regulations, national legislation, acts of local legal regulation, or exist outside of them, while determining the content, trends of labour rights development, ensure their proper practical application in the field of labor relations in our state. Considering the range of lists and classifications of the labour law principles set forth in the scientific legal literature, the author comes to the conclusion that the fundamental ideas under study are divided into two groups of principles: general legal principles for the implementation of employees' labor rights (principles of the rule of law, humanism, equality, legality); special industry principles for the realization of the employees' labor rights (principles of free choice of labor activity, certainty of the labor function, remuneration of labor activity, provision of opportunities for recreation, etc.) The findings summarize the results of the study, it is noted that the implementation of labor rights of workers in today's Ukraine is a particularly important process given the significant changes in the nature of employment, as well as the conceptual rethinking of labor.

Key words: employee, labor law, labor rights, principles of law, realization of the right.

Постановка питання. Реалізація трудових прав працівників – це складний комплексний процес приведення положень трудового законодавства, котрими закріплено суб'єктивні права працівника, у дію (їх об'єктивації) за рахунок виявлення таким найманим працівником волі щодо здійснення свого суб'єктивного права шляхом оголошення роботодавцю (чи іншій зобов'язаній особі) вимоги про виконання ним відповідних приписів законодавства та забезпечення дотримання конкретного права працівника; шляхом виконання дій стосовно реалізації прав працівника без оголошення найманим працівником власної волі щодо реалізації роботодав-

цем (іншою зобов'язаною особою) певного права, якщо реалізація такого права працівника визначена законодавством як така, що не повинна залежати від волі найманого працівника; за рахунок застосування до роботодавця (іншої зобов'язаної особи) санкціонованого законодавцем примусу, що є винятковим заходом, спрямованим на примушення відповідного суб'єкта до виконання свого обов'язку стосовно забезпечення реалізації працівником своїх трудових прав.

Таким чином, реалізація трудових прав працівника є досить складною теоретичною конструкцією, котра повинна належним чином об'єктивуватись у практичній дійсності. Це, як виявляється,

є досяжним, якщо відповідна реалізація буде відбуватись на підставі певних принципів.

При цьому слід констатувати, що сьогодні відсутні комплексні дослідження українських і зарубіжних учених, присвячених комплексному дослідженню відповідних засадничих ідей.

Аналіз наукової літератури та не вирішені раніше питання. Хоча принципи реалізації трудових прав працівників ще не були предметом комплексного дослідження, слід констатувати, що окремі з цих принципів вже були проаналізовані у працях юристів-трудоників, таких як Н.Б. Болотіна, В.Я. Бурак, В.С. Венедіктов, С.В. Вишневецька, К.Н. Гусов, В.В. Жернаков, Д.О. Карпенко О.Я. Лаврів, Т.Г. Маркіна, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипко, В.І. Прокопенко, О.В. Смірнов, В.Н. Толкунова, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева, О.М. Ярошенко. Втім, необхідно наголосити на тому, що становлення комплексної наукової думки про реалізацію трудових прав працівників в Україні потребує перегляду (актуалізації) та систематизації відповідних наукових позицій цих та інших правників стосовно сутності принципів реалізації зазначених прав працівників.

Таким чином, метою наукової розвідки є узагальнення та актуалізація наукової думки про принципи реалізації трудових прав працівників в Україні. Поставлена мета може бути досягнута в результаті критичного аналізу чинного законодавства, наукової літератури, обставин практичної дійсності та виконання таких завдань:

- з'ясувати загальну соціально-правову важливість принципів реалізації трудових прав працівника;
- сформулювати визначення поняття «принципи реалізації трудових прав працівників»;
- окреслити структуру принципів реалізації трудових прав працівників в Україні та проаналізувати засадничі ідеї, що охоплені відповідною системою принципів;
- узагальнити результати дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливість принципів реалізації трудових прав працівника важко недооцінити, адже загалом уся свідомо людська діяльність базується на певних принципах, що створюють певний порядок у цій діяльності, формуючись таким чином: «поява ідеї в свідомості – вираз ідеї в словесній та письмовій формі – закріплення ідеї в нормативному правовому акті». Ученою С.Є. Саменковою зазначається, що наведений варіант генезису та еволюції принципу «можна доповнювати та деталізувати, наприклад, такими стадіями: закріплення ідеї в правосвідомості, визнання ідей значущими для регулювання суспільних відносин, вироблення словесного вираження» [1, с. 95]. Утім, найважливішим у схемі генезису та еволюції правових принципів є те, що ця схема вказує на логічність від-

повідного процесу, отже, глибинність результату цього процесу. Водночас «глибинність» принципу виявляється в тому, що він формується в логічному процесі для виконання певних завдань. Зокрема, «завдання наукових принципів – елімінувати одиничне, випадкове, помилкове за допомогою глибинного та об'єктивного узагальнення, відобразити щось типове, загальне, закономірне в соціальній універсальності й на цьому ґрунті здійснювати певну цільову діяльність відповідно до тих чи інших людських потреб, інтересів». При цьому правова думка, маючи досить тривалу історію свого розвитку, відображаючи потреби людського життя, породила безліч правових принципів, котрі, як зазначає Г.Т. Чернобель, «відіграють надзвичайно важливу регулятивну роль у системі державно-правових відносин». Головним чином, будучи фундаментальною основою правової ідеології, правові принципи відіграють важливу роль у подальшому розвитку цієї ідеології, впливаючи відповідним чином на суспільну правосвідомість. У цьому сенсі правові принципи, зокрема, «дають можливість упорядкувати законотворчу діяльність в цілісну систему з чітко визначеними нормативними параметрами, послідовною програмною спрямованістю, процедурним порядком її здійснення, надають цій діяльності синкретичний (нерозчленований, інтегративний) характер» [2, с. 85, 90–92].

Таким чином, можемо дійти висновку, що принципи реалізації трудових прав працівників визначають особливості взаємного узгодження та поєднання найважливіших правових норм, єдність науки та практики трудового права, є виразниками важливих закономірностей розвитку у сфері найманої праці, що знаходять своє відображення у формулюванні, теоретичному визначенні, нормативному закріпленні на різних рівнях регулювання та практичному застосуванні конкретних норм, тобто загальна соціально-правова важливість принципів реалізації трудових прав працівника виявляється в тому, що вони є основою, котра привносить певний нормативний порядок у відповідну соціально корисну діяльність працівника з об'єктивацією у практичній дійсності норм законодавства про працю, не припускаючи зловживань працівником своїми правами та зловживань роботодавця у забезпеченні реалізації трудових прав працівника.

Саме тому не викликає сумнівів доцільність критичного аналізу принципів реалізації трудових прав працівників у контексті принципів трудового права України, які лежать в основі правового регулювання праці всіх видів трудових відносин та виражають сутність чинного законодавства про працю. Ця думка ґрунтується на тому, що принципи трудового права – це «ті засади, на яких базується вся галузь, з таких засад пови-

нен виходити законодавець, приймаючи норми, спрямовані на регулювання трудових відносин» [3, с. 282]. Зокрема, О.В. Старчук зазначає таке: «Якщо принципи трудового права – це основа для формування трудового права, то вони, звісно, виражають сутність норм, що закріплюють правовий статус працівників» [4, с. 29]. Продовжуючи думку вченої, зазначимо, що принципи трудового права також виражають сутність норм чинного законодавства, котрими регламентується реалізація працівниками власних трудових прав.

Щодо визначення поняття «принципи трудового права», то так само, як і в разі з визначенням поняття «принципи права» (це закономірно, адже «принципи права – родова по відношенню до принципів трудового права категорія» [5, с. 37]), серед учених відсутній єдиний підхід до тлумачення цього терміна. Аналізуючи підходи до визначення поняття «принципи трудового права» [6, с. 87; 7, с. 122; 8, с. 204], доходимо думки про те, що під поняттям «принципи реалізації трудових прав працівників» слід розуміти фундаментальні, універсальні та системні засади, загальноправові та спеціальні галузеві керівні ідеї трудового права України, які визначають сутність системи трудових прав та їх реалізації, можуть бути нормативно закріплені міжнародними нормативно-правовими актами, нормами національного законодавства, актами локально-правового регулювання або існувати поза ними, визначаючи зміст, напрями тенденцій розвитку трудових прав, забезпечуючи їх належне практичне застосування у сфері трудових правовідносин у нашій державі.

Таким чином, ці принципи визначають особливості взаємного узгодження та поєднання найважливіших правових норм, єдність науки та практики трудового права, а також є виразником важливих закономірностей розвитку у сфері найманої праці, що відображаються у формулюванні, теоретичному визначенні, нормативному закріпленні на різних рівнях регулювання та практичному застосуванні конкретних норм.

Враховуючи множину наявних переліків та класифікацій принципів трудового права [9, с. 279; 10, с. 23; 11, с. 320], доходимо висновку, що перелік принципів реалізації трудових прав працівників складається з таких груп принципів.

1) Група загальноправових принципів реалізації трудових прав працівників, що охоплює такі принципи:

– принцип верховенства права; він є системою координат, «в якій повинні існувати і суспільство, і влада» [12, с. 4]; у контексті реалізації трудових прав принцип верховенства права передбачає, що права людей у сфері праці визначаються природою людини та походять з неї; право на працю, як і більшість інших трудових прав, характеризується саме соціальною та психологічною обумовлені-

стю, тому фактично не залежать від волі держави щодо прийняття або скасування нормативно-правових актів;

– принцип гуманізму; цей принцип втілюється в «гарантованій можливості розвитку особистості людини в трудових відносинах; комфортності трудової діяльності; державному захисті (заступництві) тих, хто не може на рівних конкурувати на ринку праці (інваліди, працівники із сімейними обов'язками, молоді фахівці)» [13, с. 101]; в окресленому контексті слід констатувати, що принцип гуманізму визнає людину найвищою соціальною цінністю та проявляється у розкритті усього трудового потенціалу працівника з дотриманням його прав як людини;

– принцип рівноправності; у контексті дослідження цього принципу важливе місце посідає Основний Закон України, відповідно до якого не допускається будь-яке пряме чи опосередковане обмеження прав чи встановлення безпосередніх переваг під час укладання, зміни та припинення трудового договору залежно від походження, соціального й майнового стану, расової та національної належності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, членства у професійній спілці чи в іншому об'єднанні громадян, роду й характеру занять, місця проживання;

– принцип законності; означений принцип є засадничим становищем правового життя суспільства, що висловлює його зміст; це означає, що у сфері реалізації трудових прав має забезпечуватися неухильне дотримання загальнообов'язкових правил поведінки, що санкціонуються державою задля належного упорядкування суспільних правовідносин, зокрема у сфері здійснення трудової діяльності; у цьому сенсі законність у сфері реалізації трудових прав означає, що будь-які дії, будь-які інтереси у сфері виконання трудової функції працівниками мають відповідати законодавчо встановленим нормам і правилам; завдяки принципу законності реалізації трудових прав не допускаються зловживання з боку будь-яких учасників трудових правовідносин: чи то роботодавця, чи то працівників, чи то держави.

2) Група спеціальних галузевих принципів реалізації трудових прав працівників, яка складається з таких засадничих ідей:

– принцип вільного вибору трудової діяльності; цей принци є однією з основ свободи праці й передбачає, що особи вільні у здійсненні трудової діяльності, тобто у реалізації ними свого права на працю, визначеного Конституцією України; працездатна людина, котра володіє достатнім обсягом трудової правоздатності, самостійно виражає свою волю щодо виконання нею трудової функції шляхом вільного працевлаштування до того чи іншого роботодавця або навіть шляхом утримання від реалізації зазначеного права на працю;

– принцип визначеності трудової функції; основним змістом цього принципу виступає умова того, що працівник і роботодавець під час укладення трудового договору обумовлюють такий важливий чинник, як вид роботи, яку буде виконувати працівник, з урахуванням того, що визначеність трудової функції як принцип трудового права забезпечується такими способами: роботодавець не може вимагати від працівника виконання обов'язків, які не передбачені його трудовою функцією; працівник зобов'язаний виконувати роботу відповідно до трудової функції, яка погоджена сторонами у трудовому договорі [14, с. 210];

– принцип оплати трудової діяльності; цей принцип вимагає, щоби будь-яка трудова діяльність була оплачуваною задля належного стимулювання працівників і задоволення їх матеріальних потреб та інтересів; оплата праці передбачає диференціацію залежно від низки факторів, які визначають характер як працівника, так і його трудової діяльності; окремо слід відзначити такий чинник, як можливість роботодавця здійснити належну виплату винагороди за працю;

– принцип надання можливості для відпочинку; цей принцип відображає важливість реалізації працівником права на відпочинок з огляду на те, що під час реалізації працівником своїх трудових прав (зокрема, за безпосереднього здійсненням своєї трудової діяльності) відбувається значна витрата його енергії, що має бути неодмінно відновлена шляхом надання часу для відпочинку; цінність цього принципу є очевидною, адже без відпочинку ставиться під сумнів ефективність здійснюваної працівником трудової діяльності, оскільки перевтома може призводити до погіршення стану здоров'я останнього;

– принцип стабільності трудових правовідносин; цей принцип проявляється через чітко встановлені підстави для розірвання трудових правовідносин; тобто порушення стабільності трудових відносин можливе лише в конкретних випадках, а загалом реалізація трудових прав працівником характеризується перманентністю та гарантією їх дотримання;

– принцип гігієни праці (надання та дотримання належних і безпечних умов праці); цей принцип тією чи іншою мірою закріплює та розширює конституційний принцип визнання державою найвищою соціальною цінністю в Україні людини, її життя й здоров'я, честі та гідності, недоторканності та безпеки, що передбачено положеннями Основного Закону України [15, с. 134–135]; створення належних та безпечних умов праці є гарантією ефективної реалізації трудових прав; окрім того, встановлення чітких імперативних норм, які визначають відповідальність за порушення цього принципу, також гарантує збереження життя й здоров'я працівників;

– принцип участі трудових колективів і професійних спілок у вирішенні питань, пов'язаних з умовами праці; правове регулювання умов праці здійснюється централізованим і локальним методами; при цьому особливість цих локальних методів виявляється в тому, що норми, якими врегульовуються умови праці на підприємстві, розробляються на відповідному підприємстві тими, хто їх виконує, контролює їх виконання, забезпечує їх охорону.

Висновки. Реалізація трудових прав працівників в сучасній Україні є особливо важливим процесом з огляду на суттєві перетворення у характері зайнятості, а також на концептуальне переосмислення праці, достатності правового статусу працівника, що спостерігаються на ринку праці, отже, має знайти своє відображення у триваючому процесі реформування законодавства про працю. Закономірним чином реалізація трудових прав працівників у нашій державі як спосіб об'єктивації норм законодавства України про працю є процесом суто нормативним, отже, об'єктивується у практичній дійсності відповідно до певних засадничих ідей – принципів права. У цьому сенсі загальноправові (принципи верховенства права; гуманізму; рівноправності; законності) та спеціальні (принципи вільного вибору трудової діяльності; визначеності трудової функції; оплати трудової діяльності; надання можливості для відпочинку; стабільності трудових правовідносин; гігієни праці; участі трудових колективів і професійних спілок у вирішенні питань, пов'язаних з умовами праці) принципи реалізації трудових прав працівників дають змогу достатньою мірою об'єктивуватись у практичній дійсності, тобто таким чином, що є прийнятним для суспільства і сторін трудових правовідносин (перш за все, не передбачаючи зловживань у реалізації права), а також очікуваним для них.

Література

1. Саменкова С.Е. О принципах права. *Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия: Юридические науки*. 2011. № 2 (5). С. 94–97.
2. Чернобель Г.Т. Правовые принципы как идеологическая парадигма. *Журнал российского права*. 2010. № 1. С. 84–94.
3. Пилипенко П.Д. Принципы трудового права. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. № 13. С. 278–283.
4. Старчук О.В. Принципы трудового права і суб'єктивні права та обов'язки у сфері праці: порівняльно-правові аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2012. Т. 3. Вип. 19. С. 28–30.
5. Арсентьева О.С. Поняття та особливості принципів трудового права України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2016. № 31. С. 34–43.
6. Бірюкова А.Г. Теоретичні підходи до визначення поняття принципів трудового права. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2014. Т. 2. Вип. 2. С. 85–88.

7. Єрмоєнко В.В. Принципи трудового права в аспекті правозастосування. *Право та інновації*. 2016. № 1 (13). С. 122–131.
8. Старчук О.В. Щодо ознак принципів трудового права України. *Публічне право*. 2013. № 1. С. 200–206.
9. Пилипенко П.Д. Принципи трудового права. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. № 13. С. 278–283.
10. Трудовое право : учебник / под ред. О.В. Смирнова. Москва : Теис, 1996. 384 с.
11. Жернаков В.В., Прилипко С.М., Ярошенко О.М. Трудове право : підручник для студентів юридичних спеціальних вищих навчальних закладів. Харків : Право, 2012. 496 с.
12. Андріюк В.В. Функціонування судової влади в контексті принципу верховенства права: постановка проблеми. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2014. № 36. С. 3–17.
13. Щербина В.І. Принципи сучасного трудового права України. *Юридичний вісник Причорномор'я*. 2011. № 1 (1). С. 97–113.
14. Лаврів О.Я. Принцип договірності визначення трудової функції працівника. *Університетські наукові записки*. 2008. № 4. С. 207–210.
15. Гаврилов В.А. Право на належні та безпечні умови праці в Україні. *Проблеми законності*. 2016. № 133. С. 133–141.